

Вчені аграрники, громадськість України 5 жовтня 2016 року відзначатимуть 200-річчя від дня заснування одного з найстарішого навчального закладу аграрного профілю –Харківського національного аграрного університету імені В.В. Докучаєва.

Університет заснований у 1916 році під назвою Інститут земельного господарства у передмісті Варшави. У 1914 році його переведено до Харкова, який у 1921 році перейменовано в Харківський сільськогосподарський інститут (нині Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва).

Від часу заснування Університет пройшов великий шлях становлення та розквіту. Нині він здобув світове визнання. У навчальному закладі працює 7 факультетів, 33 кафедри, де щорічно навчається понад 6000 студентів з 11 спеціальностей.

У різні історичні етапи становлення сільськогосподарського виробництва держави співробітники Університету, відгукуючись на запити практики, визначали і розв'язували теоретичні та прикладні завдання формування нової генерації фахівців, підготовки висококваліфікованих кадрів для сільського господарства, що забезпечує ефективний супровід сільськогосподарської діяльності в державі.

УДК [378.4:631.1]:33:005

**М.І. КІСІЛЬ, кандидат економічних наук,
завідувач відділу інвестицій
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»**

Розвиток економічної науки й освіти у всесвітньо відомому 200-річному аграрному університеті

Постановка проблеми. Розвиток науки та освіти відбувається в різних сегментах суспільних відносин, але його основою є науково-дослідницькі й освітні центри. Створення будь-якого з таких центрів можна розглядати як проект суспільного значення, що має певний життєвий цикл, протягом якого науковий чи освітній заклад зароджується, розвивається, досягає вершини свого розвитку, а потім поступово втрачає силу, завершує свій цикл або переходить до іншого. Для розвитку людства важливо, щоб наукові центри та освітні університети проводили свою діяльність безперервно і якнайдовше, бо при цьому забезпечується створення принципово нових та інших знань, їх накопичення і поширення, формування наукових шкіл тощо. Особливо це важливо для економічної науки й освіти, значення яких посилюється в процесі суспільного розвитку.

Виникнення і розвиток наукових та освітніх центрів зумовлюється об'єктивними суспільними потребами, тому вони, як правило, мають тривалі в історичному періоді життєві цикли. Вивчення таких циклів по

проектах, що за природою належать до інноваційних, дає змогу в кожному конкретному випадку передбачити перспективи науково-освітнього закладу, а виявлені при цьому закономірності й тенденції переносити на інші об'єкти досліджень. Дослідити закономірності розвитку економічної науки та освіти за один чи кілька таких циклів можна лише на прикладах центрів, що мають не лише тривалу історію своєї діяльності, але й набули світового значення. Одним із таких центрів є Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва (далі Університет), якому 5 жовтня 2016 року виповнюється 200 років із дня заснування. Вивчення закономірностей та особливостей розвитку цього Університету може дати відповіді на питання щодо забезпечення подальших шляхів розвитку наукових й освітніх центрів, що для більшості з них нині перетворилося на проблему.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітним аспектам діяльності Університету присвятили праці багато дослідників. Серед них найбільшу увагу привертають найґрунтовніші роботи загального характеру, підготовлені до визначальних дат

© М.І. Кісіль, 2016

у його діяльності [1 – 5]. У спеціальних публікаціях висвітлюються питання розвитку економічної науки та освіти в Університеті [6, 7]. Проте їхня кількість обмежена, а аспекти досліджень не охоплюють усієї сукупності проблеми.

Мета статті – виявити на прикладі досліджуваного Університету закономірностей і особливостей розвитку аграрної економічної науки й освіти при різних суспільних системах і на різних етапах їх еволюції.

Виклад основних результатів дослідження. Університет має непересічну, складну та спільну для ряду освітніх і наукових осередків різних країн із тривалим життєвим циклом історію. Її початок поклав указ імператора Росії Олександра I від 5 жовтня 1816 року, згідно з яким у передмісті Варшави – Маримонті в 1816–1820 роках було створено перший у Російській імперії вищий сільськогосподарський навчальний заклад – Інститут землеробського господарства, який у процесі суспільного розвитку за період свого існування 12 разів зазнав змін у меті діяльності, історичних найменуваннях, підпорядкуванні, а також у функціях щодо економічних аспектів у сфері науки й освіти. На думку автора, в розвитку Університету доцільно виділяти чотири етапи – маримонтський, ново-олександрійський, радянський і український [7].

Маримонтський етап розпочався із створення Маримонтського інституту землеробського господарства (1816–1840 рр.), що значною мірою було зумовлено потребами розвитку поміщицьких господарств південно-західної частини російської імперії та посиленням російського впливу в Польщі. Потім його реорганізовано в Маримонтський інститут сільського господарства і лісівництва (1840–1861 рр.) шляхом приєднання Варшавської лісівничої школи. Одним із його головних завдань була підготовка керуючих та економістів польських землеробських і лісових господарств.

Підготовка керуючих та економістів для поміщицьких господарств у Маримонті здійснювалася з урахуванням досягнень європейської економічної науки. До цього часу в європейських вищих навчальних закладах вже викладали економічні науки. Оскі-

льки основу економіки землеробства в Російській імперії становили поміщицькі господарства, для розуміння економічних відносин і застосування цих знань керуючими та економістами в умовах кріпосництва найприйнятнішою була фізіократична концепція, за якою земля розглядалася як джерело створеного багатства, право на яке має її власник. Фізіократична концепція була поєднана з теорією капіталу, хоча ним вважали лише той, який вкладений у землеробство. Концепцію виникнення багатства було поширено також на лісівництво, у складі чинників якого, окрім землі, більш помітні інші природні чинники.

Історія економічної теорії в маримонтському інституті розпочинається зразу ж після його заснування. Політична економія була базовим предметом класичної освіти усіх студентів. З початку набору слухачів у 1820 році політичну економію викладали за роботами видатного польського політеконома Ф.К. Скарбека, автора праць, присвячених аспектам формування засад національної економіки, науки адміністрування, політичної економії, науки фінансів і загальних принципів науки народного господарства. Він був прихильником економічного лібералізму, але дозволяв державне втручання з метою поліпшення становища найбідніших верств населення й замість “політичної економії” використовував термін “наука про народне господарство” [8]. Основним напрямом викладання було висвітлення загальних законів суспільного виробництва з орієнтацією на класичну школу політичної економії. Політичну економію викладали на сільськогосподарському і лісовому відділеннях інституту, як складову курсу сільськогосподарської економіки. Протягом 1835–1853 років маримонтський інститут очолював професор М.М. Очаповський, який видав книгу з економічних проблем розвитку сільського господарства [9]. З 1836 року в інституті як допоміжні дисципліни почали вивчати статистику та законодавство.

На першому (маримонтському) етапі розвитку Університету було закладено основи його сучасної структури, яка органічно поєднує аграрні й лісівничі спеціальності, безперервність традицій аграрної та лісівничої

освіти й науки, систему передачі економічних знань, які були надбанням світової економічної науки, а також сформовано основи економічних досліджень. Досвід Університету було використано з метою удосконалення організації наукових досліджень та освіти в інших навчальних закладах Російської імперії.

Другий (ново-олександрійський) етап розвитку науки й освіти в Університеті розпочався одночасно з новими економічними відносинами, що виникли у зв'язку з реформою 1861 року. Початок цього періоду закономерно збігся з переведенням маримонтського інституту із зони активних революційних подій до містечка Пулави (Ново-Олександрії) Люблінської губернії. До нього було приєднано Варшавську реальну гімназію та створено політехнічний і землеробсько-лісний інститут (1862–1869 рр.), завданням якого визначено підготовку цивільних інженерів та механіків, а також фахівців із гірничої справи, сільського господарства й лісівництва для південно-західних територій імперії. Проте невдовзі цей напрям розвитку інституту було визнано помилковим. У 1869 році було прийнято рішення щодо відмови від політехнічного напрямку організації науки та освіти й повернення до попередньої моделі розвитку інституту. З цього часу розпочалося становлення Ново-Олександрійського інституту сільського господарства і лісівництва як одного з найвідоміших дослідницьких та навчальних закладів імперії аграрного спрямування.

На другому етапі розвитку Університету суттєво посилилася його діяльність із питань економічної науки й освіти. У 1876 році створено кафедру політичної економії. Збільшилися години викладання політичної економії та інших економічних дисциплін, активно випускаються економічні підручники й наукові праці. Необхідність викладання політичних і економічних наук для студентів стала однією з умов, за яких у 1892 році, за клопотанням В.В. Докучаєва, інститут було прирівняно до університетів Російської імперії.

Популярний курс з основ політичної економії до 1876 року читав професор кафедри політичної економії, статистики та закон-

навства інституту А.Я. Антонович, який був автором ряду наукових праць із теорії цінностей, основ політичної економії, теорії паперово-грошового обігу і державних кредитних білетів, а також навчальних курсів із політичної економії, державного благоустрою та основ політичної економії [10].

Викладання здійснювалося з орієнтацією на положення класичної політекономії, зокрема праці Адама Сміта [11] і популяризатора його ідей – російського економіста А.К. Шторха, а також відомого французького економіста, прихильника принципів економічного лібералізму – К.Ф. Бастиа. На основі його теоретичних висновків поширювалося оптимістичне твердження, що в основі капіталізму лежить демократичний принцип рівності, зокрема щодо розподілу прибутків. Викладання політичної економії з часу заснування Університету стало відповідним пунктом його внеску в поширення й розвиток економічної науки, включення до навчальних програм різних економічних дисциплін та обґрунтування нових теоретичних положень і запровадження практичних розробок. З 1876 року започатковано науковий часопис «Записки».

Структура економічної науки й освіти в Університеті другого періоду удосконалювалася. До 1890 року в Ново-Олександрійському інституті існувала кафедра загального та спеціального (сільськогосподарського і лісового) законодавства з основами політичної економії. У 1890 році остання була виділена в окремий підрозділ. Курс лекцій із політичної економії читали, зокрема, ад'юнкт-професор приват-доцент М.І. Лазаревський та ад'юнкт-професор П.М. Шеймін. Економічні знання поширювали не лише економісти. Серед учених-лісівників Ново-Олександрійського інституту цього періоду був відомий лісівник А.К. Краузе, який став першим в імперії економістом лісового господарства і своїми працями заклав основи лісової науки.

Наукові дослідження природничого характеру, що постійно здійснювалися в Ново-Олександрійському інституті, теж давали основу для формування нових положень економічних теорій, зокрема розвитку фізіократичної теорії. Яскравим прикладом є

вчення видатного ґрунтознавця В.В. Докучаєва, який у 1892–1895 роках тимчасово управляв інститутом, та його послідовників щодо родючості ґрунтів, які були використані С.А. Подолинським й іншими вченими того часу, а пізніше – М.Д. Руденком, як базові для розвитку положень фізіоенергетичної концепції економіки. За С.А. Подолинським, праця дає можливість накопичувати додаткову енергію на Землі, а найліпшим видом корисної праці є землеробство, завдяки якому енергія Сонця накопичується на планеті. Базою для процесу накопичення енергії є земля, а від її родючості залежить активність цього процесу. І нині наукові здобутки школи ґрунтознавців Університету становлять основу для досліджень і прийняття рішень з аграрної економіки.

Потужний поштовх до розвитку викладання політекономії дав прихід в інститут у 1883 році видатного економіста класичної школи О.І. Скворцова, який викладав політичну економію й статистику, а в 1905–1908 роках був його директором. Він активно займався науковою діяльністю з проблем економіки землеробства, опублікував ряд важливих теоретичних і практичних праць, зокрема щодо нових продуктів земельного влаштування селян, економічних принципів голоду та заходів щодо його переборення, основ політичної економії, економічних основ землеробства [12]. Ідеї, сформульовані О.І. Скворцовим, було покладено в основу теоретико-економічного обґрунтування столипінської аграрної реформи. Основним напрямом наукових досліджень і викладання в інституті на початку ХХ ст. стала оцінка політекономічних аспектів сільського господарства, можливостей розвитку селянства й державного регулювання. Наукова спадщина О.І. Скворцова включає також ряд публікацій із питань сільськогосподарської освіти, оцінки капіталів і факторів у землеробстві, меліораційного кредитування, здольщини, організації праці, проведення суспільних сільськогосподарських робіт, організації сівозмін, тваринництва та його кормовиробництва, хлібної торгівлі, ціноутворення на сільгосппродукцію й формування тарифів і мит на сільськогосподарські перевезення, оцінки неринкових продуктів у

сільському господарстві, ренти, прибутку, процента й оподаткування в сільгоспвиробництві, заснування поземельного банку, районування сільськогосподарського виробництва тощо.

За роки роботи в Ново-Олександрії О.І. Скворцов підготував плеяду талановитих науковців із сільськогосподарської економії, зокрема О.М. Челінцева, Б.Д. Бруцкуса, М.М. Кажанова. Останній у 1928–1929 роках був першим директором новоствореного в Харкові науково-дослідного інституту економіки й організації сільського господарства, переорієнтованого згодом на проблеми лісового господарства, але ідею якого пізніше було відроджено в ННЦ “Інститут аграрної економіки”.

З початком у 1914 році Першої світової війни Ново-Олександрійський інститут, а з ним і кафедри економічного профілю, було евакуйовано до м. Харкова, що, природно, супроводжувалося порушенням дослідницького й освітнього процесу, значними втратами методичного матеріалу, підручників і наукових праць, а також розривом зв’язків із практикою та іншими науково-освітніми центрами. Розвиток економічної науки й освіти в Університеті у цей кризовий період був хоча й утруднений, але не припинявся. Важлива роль у цьому належить відомому організатору науки та освіти професору О.О. Алову, який із 1900 по 1938 рік працював, а в 1915–1922 роках очолював евакуйований інститут. Хоча він не був економістом, але добре розумів важливість розвитку економічної науки й освіти в інституті та пропагував його історію [1].

У важкий період світової війни, революції і громадянської війни завдяки зусиллям керівництва й персоналу діяльність евакуйованого інституту, зокрема, його економічної науки та освіти, не припинялася. У 1915 році відбувся випуск студентів. У цей час тут працював професор О.М. Челінцев, видатний економіст-аграрник, статистик-експериментатор, фахівець з економіки селянського господарства і з проблем сільськогосподарського районування. Він розробив наукові основи організації сімейно-трудового селянського господарства у взаємозв’язку з проблемами районування та від-

повідною розбудовою селянської кооперації в Україні, визначив завдання споживої, кредитної й інших видів сільськогосподарської кооперації, роль її спеціалізації за галузями сільського господарства. Професор О.М. Челінцев також досліджував зональні особливості рільництва та тваринництва, землекористування й можливі напрями інтенсифікації сільського господарства. Ще у 1904 році заснував організаційно-виробничу школу, яка у 20-х роках ХХ ст. одержала нову назву – «школа Чайнова». Найважливіші праці О.М. Челінцева присвячені теоретичним основам організації селянського господарства і розвитку сільськогосподарської кооперації [13]. Лісівники теж вносили вклад у розвиток економічної науки й освіти. Видатний учений-лісівник, професор О.Г. Марченко у 1920 році вперше в історії лісогосподарських вищих навчальних закладів запровадив практику викладання курсу політичної економії та організації лісового господарства, а професор О.М. Колесніков, який вивчав лісову справу й шляхи її відродження, очолив кафедру лісового господарства і лісової статистики [14].

Третій (радянський) період розвитку Університету розпочався після створення на основі Ново-Олександрійського інституту сільського господарства і лісівництва у м. Харкові (на правах евакуйованого) Харківського інституту сільського господарства і лісівництва (1921–1930 рр.), завданнями якого були, зокрема, перепідготовка червоноармійців для потреб агросфери, дослідження економіки селянських господарств та підготовка економічних кадрів. У цей період у державі переважали приватні одноосібні селянські господарства, проте активно створювалися сільськогосподарські комуні, комітети безземельних селян, колективні господарські товариства, державні й інші підприємства на експропрійованих земельних ділянках. Почалося створення інфраструктури сільського господарства, зокрема машинно-тракторних станцій і машинобудівних заводів. Діяльність інституту та розвиток економічних досліджень і освіти в ньому в цей період були нестабільними, особливо через репресії. Проте завдяки проведенню нової економічної політики СРСР

економічна наука, зокрема й інституту, вишла із стану постреволюційної продрозверсткової розгубленості. Зріс попит на економічну науку та освіту. Певний час кафедрою економіки і організації сільського господарства керував академік, перший віцепрезидент Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук, професор А.М. Сліпанський – автор підручника з предмета й методу сільськогосподарської економіки [15], який одночасно був заступником директора Українського науково-дослідного інституту економіки і організації сільського господарства.

З огляду на значимість економічної науки й освіти в 1928 році ректором Харківського інституту сільського господарства і лісівництва було призначено відомого економіста Л.М. Клецького (1928–1929 рр.). Він із 1928 по 1959 рік очолював кафедру економіки та організації сільського господарства. Його наукові інтереси поширювалися на питання економіки й організації сільського господарства, проблеми рентабельності та госпрозрахунку, систему ведення й організації спеціалізованих господарств і шляхи удосконалення організації оплати праці в сільськогосподарських підприємствах. Він обґрунтовував доцільність рівномірного розміщення переробної промисловості по території України та наближення її до сировинних зон. Підготував перший у країні підручник з економіки соціалістичного сільського господарства [16]. Його важливою ректорською заслугою є створення в Україні першого в системі вищих навчальних закладів аграрного спрямування економічного факультету, що відбулося у 1929 році в результаті злиття Харківського інституту сільського господарства і лісівництва з Інженерно-економічним інститутом.

У 1930–1934 роках була спроба реорганізувати Університет у Харківський інститут зернового господарства як вузькоспеціалізований під потреби великих зернорадгоспів, на створення яких влада взяла курс. Для їх формування й розвитку необхідні були, зокрема, кваліфіковані фахівці з питань економіки, організації управління та планування господарської діяльності. Проте ця спроба виявилася невдалою, тому було створено

Харківський сільськогосподарський інститут (далі ХСГІ) (1934–1946 рр.), основними завданнями якого у сфері економіки були наукове і кадрове забезпечення новостворених колективних сільськогосподарських підприємств та їх інфраструктури. У зв'язку із зазначеним економічні дослідження й освіта в інституті виділилися в самостійні напрями. У 1932 році функціонували кафедри економіки та соціалістичної реконструкції, організації соціалістичного зернового виробництва і політичної економії. Проте вже у 1933 році створюється єдина кафедра економічного профілю – економіки і організації сільського господарства. На початок 1934 року у складі ХСГІ було три факультети, в тому числі економічний із двома відділеннями.

Із становленням системи колективних та державних сільськогосподарських підприємств посилилася кількість запитів на наукові дослідження. У 1939 році колектив ХСГІ працював над 76 темами, зокрема з організації приміського господарства для забезпечення жителів м. Харкова овочевою й молочною продукцією (Клецький Л.М. і Бутко С.Д.). Збільшилися замовлення на підготовку фахівців. У 1940/1941 навчальному році в інституті навчалося 466 студентів, із них 70, або 15%, на економічному факультеті. Значно зросли обсяги підготовки наукових кадрів. На 20 кафедрах інституту в передвоєнний період навчалося 50 аспірантів.

Із початком війни економічний факультет ХСГІ включився у заходи оборонного характеру. Було створено окремий піхотний винищувальний батальйон народного ополчення, у складі якого був окремий загін доцентів та аспірантів-економістів під командуванням професора Л. М. Клецького і доцента Г.Д. Дахнюка. Потім інститут, зокрема економічний факультет, було евакуйовано до узбецького міста Катта-Курган Самаркандської області.

У м. Катта-Курган ХСГІ (на правах евакуйованого) в 1941–1944 роках займався підготовкою кадрів та науковими розробками для потреб Узбекистану, зокрема його сільського господарства і сільських територій. Завершено навчання й випущено 12 агрономів-економістів. За дорученням урядових

структур професор Л.М. Клецький і О.М. Можейко провели обстеження економіки Нарпайського району Самаркандської області й розробили перспективний план його розвитку.

Після повернення з евакуації ХСГІ та його економічна наука й освіта одержали новий поштовх у розвитку. У зв'язку із 100-річчям від дня народження В.В. Докучаєва ХСГІ було присвоєно його ім'я. Кількість факультетів із трьох збільшилася до шести. Крім економічного та лісового факультетів розвиток економічної науки й освіти розпочато на землевпорядному факультеті. У 1946 році створено кафедру землевпорядного проектування і планування сільськогосподарських населених місць, завідувачем якого було призначено доктора економічних наук, професора П.М. Першина, з 1947 року дійсного члена АН УРСР. У 1948–1950 роках очолював Інститут економіки АН УРСР. Ім'я П.М. Першина назавжди увійшло в історію Ради з вивчення продуктивних сил України. Він досліджував економічні проблеми землевпорядкування, зокрема підвищення родючості земель й удосконалення районного планування. Під його керівництвом сформувалася плеяда відомих учених-економістів, які прославили українську науку. Зокрема, це академіки І.І. Лукінов і М.М. Паламарчук, член-кореспондент ВАСГНІЛ О.О. Сторожук, доктори економічних наук П.Ф. Веденічев та І.К. Бондар. У 1948 році сформовано кафедру економіки і організації сільськогосподарського виробництва та кафедру статистики й бухгалтерського обліку.

У повоєнний час ХСГІ імені В.В. Докучаєва (1946–1991 рр.) перетворився в потужний науково-дослідний і навчальний комплекс, став одним із кращих вузів колишнього СРСР, зокрема й з економічних досліджень і освіти. У період ліквідації засад сталінізму та переходу до економічних методів управління економікою до економічного блоку ХСГІ масово влилися молоді науковці, які на довгі роки забезпечували високу якість наукових досліджень і навчального процесу. Співробітники інституту виконували економічні дослідження державного значення. Наприклад, у зв'язку з будів-

ництвом Каховської ГЕС професор С.Д. Бутко із групою колег обґрунтував економічну доцільність обвалування 80 тис. га плавнів, що дало змогу уникнути їх затоплення.

Економічна реформа у сільському господарстві, яка почалася в 1965 році, зумовила потребу в освоєнні економічних методів господарювання на селі. Економічна наука й освіта ХСГІ ім. В.В. Докучаєва не лише була готова до цих змін, а знаходилася в авангарді їх учасників як у регіоні, так і в колишньому Радянському Союзі.

Випускники економічного факультету ХСГІ займали перші місця в міжвузівських рейтингах, вони одержували такі знання та їх практичну перевірку, які давали змогу успішно працювати у сільськогосподарському виробництві, управлінні ним, а також у самій науці й освіті. У ХСГІ успішно використовувалися надбання та досвід маримонтського і ново-олександрійського інститутів, тут одержала глибокі базові знання ціла армія висококваліфікованих економістів-аграрників.

У 50–60-ті роки минулого сторіччя в ХСГІ імені В.В. Докучаєва було сформовано наукові школи доктора економічних наук, професора, члена-кореспондента ВАСГНІЛ Л.М. Клецького (економіка й організація сільськогосподарського виробництва), доктора економічних наук, професора, члена-кореспондента ВАСГНІЛ К.Г. Телешека (економіка сільського господарства) і кандидата економічних наук, професора О.Ф. Галкіна (статистика). Вчені з цих шкіл, що взаємодіяли, утворили потужну Харківську школу економістів-аграрників. Наукові погляди її представників відомі далеко за межами регіону. До цієї школи, зокрема, належать професори й доктори економічних наук: Л.М. Анічин, В.Є. Антипенський, Л.О. Антоненко, М.О. Беседін, І.М. Брюховецький, А.П. Вервейко, О.Ф. Галкін, В.К. Горкавий, Г.І. Горохов, Д.С. Добряк, В.О. Кірсанов, О.Т. Лозовий, А.В. Македонський, В.П. Мартянов, В.О. Муковоз, М.Ф. Огійчук, Ю.А. Полтавський, М.Ф. Соловйов, І.М. Статівка, С.І. Черняєв, В.Й. Шиян та їхні учні.

У наступні 70–90-ті роки ХХ ст. економічний факультет ХСГІ вніс значний вклад у формування економічних відносин в аграрній сфері України, ряду країн СНД, Польщі й інших держав. Наукові школи ХСГІ імені В.В. Докучаєва поповнилися новими талановитими дослідниками і розвинулися за напрямками досліджень. Сформовано кафедри менеджменту організацій (1986 р.) та економічної кібернетики (1989 р.). У зв'язку із створенням Сумського філіалу ХСГІ імені В.В. Докучаєва, а потім і самостійного аграрного університету на базі Харківської школи економістів-аграрників виникла нова наукова школа, до якої належать І.М. Брюховецький, Л.І. Михайлова, М.Г. Михайлов, Н.І. Строченко, інші вчені та їхні учні.

За час останнього – четвертого (українського) періоду розвитку Університету відбулися кардинальні зміни у науковій і освітній діяльності. В 1991 році його було реорганізовано у державний університет, а в 2002-му присвоєно статус національного. У цей період Університет очолювали ректори Г.Ф. Наумов (1969–1993 рр.), М.І. Лактіонов (1993–1996 рр.), М.Д. Євтушенко (1996–2007 рр.), С.Ю. Булигін (2007–2009 рр.), В.І. Пастухов (2009 р.) та В.К. Пузік (з 2009 р. і до цього часу).

Економічний факультет постійно займав важливе місце в розвитку науки й освіти Університету. Деканами факультету в різні роки були: доцент В.К. Ключников (1933–1935), доцент Ф.Ф. Абрамов (1935–1952), професор К.Є. Канський (1952–1953), доцент С.І. Черняєв (1953–1960), професор О.І. Здоровцов (1960–1963), доцент І.М. Яковчик (1963–1965), доцент І.К. Щербаха (1965–1970), професор Л.М. Анічин (1970–1977), професор І.М. Брюховецький (1977), професор В.Й. Шиян (1977–1982), доцент Г.І. Войчук (1982–1984), доцент В.О. Сивоконь (1984–1987), професор М.Ф. Огійчук (1987–2002), професор О.В. Ульяновченко (2002–2005).

Суспільні перетворення викликали не лише кадрові зміни в Університеті, а й переорієнтацію його економічного блоку на наукове і кадрове забезпечення розв'язання

проблем реформування аграрної галузі, формування ринкових засад функціонування національної економіки та економіки регіону й забезпечення ефективної діяльності суб'єктів господарювання в ринкових умовах, посилення економічної проблематики в наукових дослідженнях і навчальному процесі, поступову зміну структури джерел фінансування в напрямі збільшення частки надходжень коштів від економічних досліджень, освоєння нових освітніх спеціальностей та навчальних дисциплін економічного профілю. На базі економічного факультету в 2005 році утворено два факультети – менеджменту й економіки та обліку і фінансів. Декани факультетів: менеджменту та економіки – професор О.І. Гуторов (2005–2008 рр.), доцент Р.М. Шелудько (2008–2013 рр.), а з 2013 року – доцент Ю.Л. Філімонов; обліку і фінансів – доцент К.І. Посилаєва (2005–2008 рр.), доцент С.І. Панченко (2009–2010 рр.), доцент І.М. Сафронська (2010 р.–2016 рр.), а з середини 2016-го виконуючий обов'язки Ю.С. Пеняк.

В існуючих підрозділах у 1997 році сформовано кафедри виробничого менеджменту та агробізнесу, бухгалтерського обліку й аудиту, а також створено нову кафедру фінансів.

Нині економічну науку та освіту в ХНАУ імені В.В. Докучаєва розвивають працівники кафедр: на факультеті менеджменту й економіки – маркетингу, підприємництва та організації виробництва (завідувач – професор, член-кореспондент НААН Ульяновченко О.В.), економічної кібернетики (завідувач – доцент Бутенко Т.А.), економіки підприємства (завідувач – професор Олійник Т.І.), менеджменту організацій (завідувач – професор Гуторов О.І.); на факультеті обліку і фінансів – бухгалтерського обліку й аудиту (завідувач – професор Огігчук М.Ф.), статистики та економічного аналізу (завідувач – професор Горкавий В.К.), фінансів (завідувач – професор Олійник О.В.), економічної теорії (завідувач – професор Пасемко Г.П.). Найбільший внесок у підготовку кадрів вищої кваліфікації зробили професори О.І. Гуторов, О.В. Ульяновченко, М.Ф. Огігчук, О.В. Олійник, Т.І. Олійник, М.Ф. Соло-

вйов, В.Й. Шиян, А.В. Македонський і доценти А.В. Токар, В.О. Муковоз, Р.М. Шелудько.

Випускники економічного факультету Університету відіграли значну роль в організації розвитку економічної науки в інших наукових установах (Ванін Д.Ю., Зубрич І.О., Лукінов І.І., Онищенко О.М.) та закладах освіти (Амбросов В.Я., Брюховецький І.М., Варченко О.М., Здоровцов О.І., Маренич Т.Г., Антоненко Л.О., Наумов Ю.Ф., Михайлова Л.І.), а також у формуванні законодавчих засад розвитку економіки України (депутати Верховної Ради України Ганжа М.О., Стариченко О.Г. і Слаута В.А.) та діяльності органів державного управління (Білокудря В.М., Верещак О.І., Гревцов В.Д., Калашніков М.Ф., Лобас С.В., Пазій І.П.).

Випускники Харківського національного університету склали потужний загін науковців – дослідників, які в різні роки здійснювали дослідження в ННЦ "Інститут аграрної економіки". Це: академіки НАНУ І.І. Лукінов і О.М. Онищенко; член – кореспондент НААН В.Я. Амбросов; доктори економічних наук О.М. Варченко, М.В. Калінчик, Ю.С. Коваленко, В.І. Криворучко, І.Х. Степаненко; кандидати економічних наук Л.М. Бердник, М.І. Бур'ян, Ю.С. Воскобійник, Є.М. Гордіївська, А.О. Гуторов, З.П. Кірпаль, М.І. Кісіль, Г.І. Лисогор, Б.В. Мироненко, В.Ф. Плішко, М.Є. Романенко, М.А. Ткачук та інші [18]. Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва є активним учасником Всеукраїнського конгресу вчених економістів–аграрників, що функціонує на базі ННЦ "Інститут аграрної економіки".

Нині Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва зустрічає свій 200-річний ювілей багатою, унікальною і славною історією розвитку науки й освіти, в якій економічна складова займає одне з чільних місць і створює міцну основу для подальшого розвитку.

Висновки. 1. Виникнення й розвиток наукових та освітніх центрів зумовлюється об'єктивними потребами суспільства. Такі центри в аграрній сфері значною мірою фор-

муються у вигляді університетів, які мають тривалі в історичному періоді життєві цикли. Зі зміною суспільних систем потреба в університетах зберігається, змінюються лише теоретичні погляди на економічні процеси, тому життєві цикли університетів складаються з періодів, у межах яких функціонували конкретні суспільні системи.

2. У розвитку досліджуваного Харківського національного аграрного університету імені В.В. Докучаєва доцільно вирізняти маримонтський, ново-олександрійський, радянський і український періоди.

3. Закономірностями розвитку науки й освіти аграрного університету є постійна наявність і важлива роль їх економічної

складової, охоплення в дослідженнях та навчальному процесі усіх найважливіших для економічного розвитку конкретного суспільства аспектів, посилення значення економічних аспектів у діяльності університету в процесі історичного розвитку й у періоди революцій, воєн та інших суспільних криз, постійна спрямованість університету на наукове й освітнє забезпечення розв'язання актуальних економічних проблем розвитку сільського господарства і лісівництва в конкретних умовах, участь ректорів університетів у розв'язанні проблем економічної науки та освіти, нерідко й за результатами особистих наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Алов А.А. К истории Института сельского хозяйства и лесоводства в Новой Александрии / А.А. Алов // Записки Ново-Александрийского института сельского хозяйства и лесоводства. – СПб., 1913. – Т. 22. – Вып. 5. – С. 52-56.
2. 150 лет Харьковскому ордену Трудового Красного Знамени сельскохозяйственному институту имени В.В. Докучаева (1816–1966); под ред. А.М. Гринченко. – К.: Урожай, 1966. – 172 с.
3. Харьковский орден Трудового Красного Знамени сельскохозяйственный институт имени В.В. Докучаева: очерки истории / И.Д. Фурсенко. – К.: Урожай, 1968. – 168 с.
4. Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва. 1816–2006: нарис / [Китичок Р.І., Голікова О.М., Грищенко З.І. та ін.]; за заг. ред. М.Д. Євтушенка. – Х.: ХНАУ, 2006. – 368 с.
5. Історія Харківського національного аграрного університету імені В.В. Докучаєва / [Голікова О.М., Кравцов А.І., Китичок Р.І. та ін.]. – Х.: ХНАУ, 2011. – 544 с.
6. Євтушенко М.Д. Місце і роль Харківського державного аграрного університету в розвитку аграрної науки та підготовці кадрів економічного профілю / М.Д. Євтушенко // Вісн. ХДАУ. – 2001. – № 5. – С. 3–12.
7. Кісіль М.І. Всесвітньовідомому осередку аграрної освіти та науки 195 років / М.І. Кісіль // Економіка АПК. – 2011. – №11. – С. 169–171.
8. Skarbek F.F. Ogólne zasady nauki gospodarstwa narodowego, czyli, Czysta teoria ekonomii politycznej / F.F. Skarbek. – Kraków: Państwowe Wydawn. Naukowe, 1955. – 532 s.
9. Oczapowski M. Gospodarstwo wiejskie: wr 12 tomach / M. Oczapowski. – Warszawa, 1835-1856. – Tom XI. Nauka ekonomii czyli zarządu gospodarstwa. – 1856. – 383 s.
10. Антонович А.Я. Основания политической экономии: пособие для курса, читаемого в Ин-те Сельского Хозяйства и Лесоводства Новой Александрии / А. Антонович. – Варшава : Тип. К. Ковалевского, 1879. – Вып. 1. – 136 с.
11. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. – Соч. Т.1. / А. Смит. – М.: Прогресс, 1997. – 360 с.
12. Скворцовъ А.И. Основания политической экономии / А.И. Скворцовъ. – СПб: Изд. О.Н. Поповой; тип. И. Гольдберга, 1898. – 434 с.; Основы экономики земледелия: в 2 ч. / А.И. Скворцовъ. – СПб.: тип. И. Н. Скороходова, 1900-1903. – Ч. 1.: Учение о факторахъ земледельческаго хазяйства. – 1900. – 447 с.; Экономическіе этюды. I. Экономическія причины голодовокъ в Россіи и меры къ ихъ устраниенію / А.И. Скворцовъ. – СПб.: тип. И. Н. Скороходова, 1894. – 186 с.
13. Челинцевъ А.Н. Теоретическія основанія организаціи крестьянскаго хозяйства / А.Н. Челинцевъ. – Харьков: Агрономія, 1919. – 178 с.; О строительстве с.-х. коопераціи / А.Н. Челинцевъ. – Х.: Харьк. общество сель.-хоз. Отд. Организаціи хоз., 1919. – 56 с.
14. Колесніков О.І. Лісова справа в народному господарстві і шляхи її відродження на Україні / О.І. Колесніков // Земельник. – 1924. – № 2. – С. 1 – 32.
15. Сліпанський А.М. Предмет та метод сільськогосподарської економіки / А.М. Сліпанський. – Х., 1929. – 76 с.
16. Клецький Л. М. Економіка соціалістичного сільського господарства / Л.М. Клецький. – Х.: Вид-во Харків. держ. ун-ту, 1957. – 352 с.
17. Національний науковий центр “Інститут аграрної економіки”: роки і люди: Ювілейне видання, присвячене 50-річчю наук.-дослід. установи: У 2-х ч. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2006. – Ч. 1. – 486 с.; Ч. 2. – 506 с.
18. Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://knau.kharkov.ua>. – Назва з тит. екрана.

Стаття надійшла до редакції 09.08.2016 р.

* * *